

dr Jarosław Flakowski
Instytut Ekonomii i Finansów
Wydział Ekonomii i Zarządzania

Skrypt

Międzynarodowe stosunki polityczne

Wykład nr 2

Geneza i wybrane definicje stosunków międzynarodowych

Analiza oraz diagnoza relacji między podmiotami w przestrzeni międzynarodowej to skomplikowany, wielowątkowy proces badawczy, który należy przeprowadzić uwzględniając rygorystyczne ramy metodologiczne. Zagadnienie to wydaje się wyjątkowo problematyczne, ponieważ w dotychczasowym, tematycznym dorobku naukowym nie da się odnaleźć jednoznacznego i powszechnie uznawanego rozumienia pojęcia stosunków międzynarodowych. Fakt ten zobowiązuje więc do przeprowadzenia przeglądu występujących ustaleń definicyjnych i nakreślenia głównych podejść do teorii pochodzenia tego zjawiska¹.

Określenie „*stosunki międzynarodowe*” zostało zastosowane pierwszy raz pod koniec osiemnastego wieku przez J. Bentham'a podczas opisu relacji pomiędzy państwami, co jednak nie oznacza ich zawężenia wyłącznie do wspomnianych podmiotów². Natomiast za początek wyodrębnienia się „stosunków międzynarodowych” jako samodzielnej dyscypliny naukowej uznaje się rok 1919, kiedy to założono katedrę studiów polityki międzynarodowej w ramach University College of Wales w Aberystwyth³.

Komplikacje związane z pojmowaniem tego pojęcia wynikają m. in. z jego szerokiego i niejednoznacznie oznaczonego zakresu czasowego, obejmującego na przestrzeni dziejów różnorodne formy organizacji grup ludzkich czy wreszcie innych struktur, posiadających

¹ Autor przedstawił wybrane ujęcia definicyjne, przy czym nie wyczerpują one omawianego problemu badawczego, który bez wątpienia zasługuje na odrębną pracę naukową.

² J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 22. Zob. także: R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1980, s. 6.

³ Zob. więcej na temat stosunków międzynarodowych jako dyscypliny naukowej oraz ich głównych teorii w: J. Czaputowicz, op. cit., Warszawa 2007.

zdolność do oddziaływania w przestrzeni międzynarodowej. Przykładowo R. Kuźniar uznał, że stosunki międzynarodowe są obecnie główną areną, na której koncentrują się działania jednostek, zbiorowości, narodów czy instytucji państwowych będących ich reprezentantami. Sama zaś istota tego zjawiska jest zbyt skomplikowana, aby można było dokonać jednoznacznego oznaczenia jego chronologicznego początku⁴.

Na podobną prawidłowość zwróciła uwagę T. Łoś – Nowak, która stwierdziła, iż *„stosunki międzynarodowe są ważnym fragmentem historii społeczności międzynarodowej, rozwoju świata i mechanizmów, jakie nimi sterują. Ich dynamika przejawiania się, różnorodność form organizacyjnych, jak też zasięg uzmysławiają nam, iż jest to jeden z jej bardziej skomplikowanych fenomenów ludzkości w jej rozwoju”*⁵.

Badacze stosunków międzynarodowych przedstawiają różnorodne stanowiska odnoszące się do kwestii wyznaczenia daty granicznej, która winna wyznaczyć moment narodzin stosunków międzynarodowych. Zadanie to nie jest możliwe do jednoznacznego rozstrzygnięcia. Aby łatwiej zrozumieć istotę tej problematyki, poniżej przedstawiono wybrane stanowiska dotyczące datowania momentu narodzin stosunków międzynarodowych w praktyce.

J. Kukułka – autor pierwszego polskiego podręcznika uniwersyteckiego poruszającego zagadnienia związane z tą problematyką⁶ – stwierdził, że stosunki międzynarodowe zapoczątkowane zostały na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych, a ich powstanie było silnie powiązane z procesem tworzenia się na kontynencie europejskim państw o charakterze narodowym⁷. Odmienne stanowisko zaprezentowała w swych rozważaniach T. Łoś – Nowak, która podkreśliła, iż pierwsze interakcje o profilu międzynarodowym zaistniały już w starożytności. Jako przykład przytoczyła m. in. sojusz zawarty pomiędzy Spartą a Atenami w roku 446 p.n.e. czy też inne interakcje prowadzące do wykształcenia się prawa normującego relacje pomiędzy państwami – miastami świata helleńskiego⁸. Autorka opisując owe relacje uznała również, że *„niekiedy swą dynamiką i bogactwem przejawiania się nie odbiegały one od współczesnych stosunków politycznych, handlowych czy militarnych”*⁹.

⁴ R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe – istota, uwarunkowania, badania* w: *Stosunki Międzynarodowe. Geneza, struktury, dynamika*, pod red. nauk. E. Haliżaka i R. Kuźniara, Warszawa 2006, s. 17.

⁵ T. Łoś – Nowak, *Stosunki Międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2000, s. 11.

⁶ J. Kukułka, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982.

⁷ Ibidem, s. 9.

⁸ T. Łoś – Nowak, op. cit., s. 11.

⁹ Ibidem.

Warto w tym miejscu wspomnieć również o stanowisku prezentowanym przez A. Gałganka, wyjaśniającym przyczyny formowania się relacji pomiędzy państwami. Badacz ten stwierdził mianowicie, że *„stosunki międzynarodowe rodzą się z tych samych powodów co każdy system społeczny lub polityczny. Ludzie wchodzą w stosunki społeczne i tworzą struktury społeczne, dążąc do realizacji swoich politycznych, ekonomicznych i innych interesów”*¹⁰.

Na podobną prawidłowość, chronologicznie zbieżną ze stanowiskiem T. Łoś – Nowak, wskazał także R. Bierzanek, według którego pierwsze interakcje wykraczające swym zasięgiem poza obszar poddany kontroli jednego ośrodka państwowego pojawiły się już w starożytności. Przy czym należy pamiętać, iż wszelkie typy kontaktów pomiędzy ówczesnymi przedstawicielami państw należy uznawać za dynamiczne interakcje formujące się w różnorodnych sferach ówczesnego życia społecznego. Przykładowo zawierano liczne umowy o profilu politycznym, militarnym czy handlowym. Wtedy też narodziła się tradycja wysłania oficjalnych przedstawicieli ośrodków władzy państwowej (tzw. posłów), których zadaniem była reprezentacja interesów danego kraju na zewnątrz. Jednym z ważniejszych pól kooperacji stała się również możliwość prowadzenia swobodnego i bezpiecznego handlu przez kupców. Należy jednak pamiętać, że ówczesnie do normalnych środków prowadzenia polityki zewnętrznej zaliczano m.in. użycie siły przeciwko innym krajom, rozumiane jako zapewnienie realizacji własnych celów. Fakt ten spowodował, że już w średniowieczu rozpoczął się proces wypracowywania szeregu regulacji odnoszących się do rozpoczynania i prowadzenia wojen czy też zawierania pokoju oraz kształtowania się w trakcie jego trwania polityki między państwami¹¹.

Zarysowane powyżej stanowiska polskich badaczy problematyki stosunków i prawa międzynarodowego zakładają, że stosunki międzynarodowe są kategorią życia społecznego oraz zarazem politycznego, która początkowo była silnie powiązana z powstaniem państw, i to jeszcze w starożytności. Bez wątpienia silne ośrodki sprawujące realną władzę nad konkretnym, wydzielonym terytorium posiadały i nadal posiadają faktyczną zdolność do podejmowania działań mających na celu realizację własnych interesów w przestrzeni znajdującej się poza ich jurysdykcją. Owa zdolność do zmiany relacji odbywających się w przestrzeni międzynarodowej we współczesnym nam świecie staje się

¹⁰ A. Gałganek, *Geneza stosunków międzynarodowych i ich teorie*, w: *Stosunki Międzynarodowe*, pod red. W. Malendowskiego i Cz. Mojsiewicza, Wrocław 1998, s. 9.

¹¹ R. Bierzanek, *Podstawowe zagadnienia stosunków międzynarodowych i prawa międzynarodowego*, w: *Prawo międzynarodowe i stosunki międzynarodowe*, pod red. R. Bierzanka, J. Jakubowskiego i J. Symonidesa, Warszawa 1980, s. 7 – 8.

atrybutem coraz to większej liczby podmiotów stosunków międzynarodowych. Rozpatrując tą kwestię pod kontem samej skuteczności realizacji własnych celów na arenie międzynarodowej, a nie tylko formalnej zdolności zgodnej z zapisami prawa międzynarodowego, należy zaznaczyć, iż katalog ośrodków posiadających tak opisaną cechę został znacząco poszerzony, a same państwa systematycznie tracą swój potencjał na rzecz innych podmiotów, o czym będzie jeszcze mowa na łamach niniejszego skryptu¹².

W Europie za początek rozwoju stosunków międzynarodowych uznane zostało wczesne średniowiecze, kiedy to uformowały się stabilne organizacje państwowe, których mieszkańcy byli wyznawcami religii chrześcijańskiej. Kraje europejskie utworzyły tzw. „rodzinę narodów chrześcijańskich”, co ułatwiało im budowanie wzajemnych relacji. Proces ten zdynamizowany został w czasach nowożytnych. Ponadto dodatkowymi czynnikami poszerzającymi zasięg „europejskiego wariantu” stosunków międzynarodowych było dokonanie wówczas odkryć geograficznych, ich następstwo – podboje kolonialne, a także uwidaczniający się rozwój gospodarek poszczególnych państw. Kolejno m.in. proces dekolonizacji spowodował, że do społeczności międzynarodowej, będącej niegdyś synonimem wspólnoty chrześcijańskich narodów europejskich, włączone zostały również kraje Ameryki, Azji oraz Afryki¹³.

Powyżej zarysowane zjawiska, rozkład wyłonionego po zakończeniu II wojny światowej bipolarnego ładu międzynarodowego opartego na dominacji ZSRR i USA, odzyskanie niepodległości przez kraje Europy Środkowej i Wschodniej, procesy integracyjne na kontynencie europejskim (np. przystąpienie Polski do Unii Europejskiej) czy też inne przemiany terytorialne (rozpad Jugosławii, ogłoszenie przez Kosowo niepodległości itd.) znacząco wpłynęły na zmianę jakości stosunków oraz samej społeczności międzynarodowej¹⁴.

Problemy związane z jednoznacznym ustaleniem genezy stosunków międzynarodowych jeszcze jaskrawiej ujawniają się podczas próby uzyskanie jednego, powszechnie uznanego i kompletnego wyjaśnienia omawianej kategorii. Dlatego też można uznać, że postulat taki nie jest obecnie możliwy do osiągnięcia. Na potrzeby niniejszego opracowania zaprezentowane zostaną wybrane definicje funkcjonujące w opracowaniach tematycznych z zakresu prawa i stosunków międzynarodowych. Zabieg ten pozwoli na uporządkowanie dalszych rozważań nad relacjami polsko – niemieckimi, jakie formowały się

¹² Wątek ten zostanie szczegółowo przeanalizowany w dalszej części niniejszego skryptu, ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji roli organizacji międzynarodowych w Europie po zakończeniu II wojny światowej.

¹³ R. Bierzanek, *Podstawowe...*, s. 8.

¹⁴ Wspomniana problematyka zostanie rozwinięta w dalszych częściach niniejszego skryptu.

od momentu upadku muru berlińskiego w 1989 roku oraz da podstawę do uchwycenie powiązań pomiędzy istniejącym prawem, które ma za zadanie normować interakcje pomiędzy podmiotami w przestrzeni międzynarodowej a stanem rzeczywistym.

W. Góralczyk uznał, że „*stosunki międzynarodowe, a zwłaszcza stosunki międzypaństwowe, są podłożem, na którym powstają normy międzynarodowe*”¹⁵. Stanowisko takie powoduje dodatkową komplikację, zobowiązującą badaczy do dokonania rozgraniczenia pomiędzy dwoma pojęciami pojawiającymi się przy każdorazowej próbie opisu relacji między państwami w przestrzeni międzynarodowej. Mianowicie należy, po wyznaczeniu definicji samych stosunków międzynarodowych, przedstawić ich powiązania z kategorią międzynarodowych stosunków politycznych. Zabieg ten pozwoli na wyznaczenie jasnych ram badawczych problematyki stosunków polsko – niemieckich po upadku muru berlińskiego.

Analizując wybrane prace badawcze poruszające problematykę prawa międzynarodowego można odnaleźć różnorodne próby wyjaśnienia istoty stosunków międzynarodowych. Zgodnie ze stanowiskiem prezentowanym przez R. Bierzankę „*stosunki międzynarodowe pojmowane są często w węższym tego słowa znaczeniu jako stosunki między państwami reprezentowanym przez rządy, a zatem jako stosunki oficjalne. Stosunki międzynarodowe w szerszym tego słowa znaczeniu to – obok stosunków oficjalnych – także stosunki pomiędzy obywatelami i organizacjami działającymi w różnych państwach*”¹⁶.

Na podobną prawidłowość zwrócił uwagę W. Góralczyk, który uznał, że „*stosunki międzynarodowe w najszerszym rozumieniu są to stosunki społeczne (międzyludzkie), które przekraczają granice jednego państwa*”¹⁷. Zaznaczył on również, iż ich podmiotami mogą być zarówno państwa reprezentowane przez oficjalne władze oraz organizacje nieznajdujące się pod kontrolą żadnego kraju – lecz przez nie uznawane, jak i obywatele czy osoby prawne (np. przedsiębiorstwa, stowarzyszenia itd.), których działalność wykracza poza granice jednego państwa i powoduje nawiązanie relacji z ich zagranicznymi odpowiednikami. Według W. Góralczyka taki podział uczestników warunkuje także wyróżnienie dwóch sfer aktywności w obrębie stosunków międzynarodowych. Po pierwsze są to stosunki „urzędowe”, czyli te prowadzone przez rządy państw i organizacje międzynarodowe. Po drugie odrębną grupę będą stanowić relacje „nieoficjalne”, kreowane przez osoby fizyczne i prawne pochodzące z różnych krajów¹⁸.

¹⁵ W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 1995, s. 15.

¹⁶ R. Bierzanek, *Podstawowe...*, s. 7.

¹⁷ W. Góralczyk, op. cit., s. 15.

¹⁸ Ibidem, s. 14 – 16.

Porównując definicje autorstwa W. Góralczyka i R. Bierzanka, należy wskazać, że obaj autorzy zgadzają się co do istoty, a także podmiotów będących uczestnikami stosunków międzynarodowych w ujęciu szerszym. Jednak zasadnicza różnica występuje przy wyznaczaniu przez nich węższego pojmowania tego zagadnienia. Jeżeli R. Bierzanek wskazuje jedynie na oficjalne relacje pomiędzy państwami, to W. Góralczyk poszerza je również o interakcje jakie powstają na linii państwo(a) – organizacje międzynarodowe. Fakt ten jasno wskazuje, że zakres przedmiotu badań nad stosunkami międzynarodowymi, w zależności od przyjętych kryteriów może ulegać modyfikacji. Dlatego, aby zachować rzetelność prowadzonego wywodu, należy jasno określić zakres pojęciowy prowadzonych analiz.

Istotnym wydaje się również stanowisko prezentowane przez J. Gilasa, który podczas próby opisu zależności pomiędzy prawem międzynarodowym publicznym a stosunkami międzynarodowymi uzyskał użyteczny zarys tych drugich w ramach nauk politycznych. Badacz ten wskazał, że zjawisko to jest odzwierciedleniem dążenia człowieka, przekraczające swym zasięgiem granice jednego państwa, do zdobycia przewagi nad innymi ludźmi m.in. w sferze politycznej, ekonomicznej, militarnej, kulturowej czy wreszcie terytorialnej. Autor uznał, iż *„przewyciężając pewną jednostronność definicji polityki osiąganey w nauce politycznej można wywodzić, że polityka to całokształt działań zmierzających do ukształtowania określonych relacji dominacyjnych między jednostkami poprzez różnego rodzaju organy życia społecznego bądź w ramach własnego narodu lub danego państwa, tj. w stosunkach wewnętrznych, bądź w ramach społeczności narodów i państw, tj. w stosunkach zewnętrznych, częściej określanych mianem międzynarodowych”*¹⁹.

Propozycja J. Gilasa pozwala na jasne wydzielenie tych działań podmiotów, które służą do zapewnienia realizacji własnych interesów (np. dominacji) na arenie międzynarodowej. Ponadto stosunki międzynarodowe zostały umocowane według niego w obrębie polityki, która jest podstawową kategorią badań politologicznych. Przy czym pobieżna analiza przytoczonego powyżej wyjaśnienia pojęcia może sugerować nic innego jak to, że stosunki międzynarodowe mogą być sprowadzone wyłącznie do zwykłej sumy polityk zewnętrznych prowadzonych przez państwa. Stanowisko to wydaje się zbyt dużym uproszczeniem, aby oddać istotę tego zjawiska. Dlatego analizując szczegółowo powyższą próbę definicyjną należy wskazać, iż według J. Gilasa państwo nie jest jedynym „organem życia społecznego” zdolnymi do prowadzenia skutecznych działań w przestrzeni międzynarodowej. Sam zaś zbiór tych organów powinien

¹⁹ J. Gilas, *Prawo międzynarodowe*, Toruń 1995, s. 13.

być wyznaczony jedynie z uwzględnieniem ich rzeczywistej skuteczności realizacji wyznaczanych przez siebie celów. Odnosząc się ponownie do kwestii terminologii z zakresu stosunków międzynarodowych, która występuje w opracowania tematycznych należy podkreślić konieczność stosowania precyzyjnie opisanych pojęć. Przykładowo J. Kukułka definiując stosunki międzynarodowe uznał również konieczność wyznaczenia dwóch zakresów ich rozumienia. Po pierwsze – w ujęciu szerszym – będą to „wszelkie praktyczne wzajemne oddziaływania państw i innych uczestników życia międzynarodowego, tzn. wszelką ich aktywność wykraczającą poza granice państwa”²⁰. Po drugie – w ujęciu węższym – autor wskazał szczególną rolę areny politycznej w przestrzeni międzynarodowej, w obrębie której państwa, prowadząc swoje indywidualnie ukierunkowane polityki zagraniczne, wchodzą w różnorodne interakcje z innymi państwami, a niekiedy także z innymi podmiotami stosunków międzynarodowych. Ponadto J. Kukułka zaznaczył, że owe drugie rozumienie określane jest mianem tzw. polityki międzynarodowej, która często określana jest błędnie jako zbiór polityk państw skierowanych poza ich granice, co w sposób oczywisty prowadzi do pominięcia w badaniach wszelkich relacji, jakie tworzą się pomiędzy nimi w trakcie realizacji ich polityk zagranicznych²¹. Podsumowując powyższe rozważania definicyjne należy uwzględnić również stanowisko R. Bierzanka podkreślającego, że „stosunki międzynarodowe, podobnie jak wiele innych określeń, np. ekonomia, polityka możemy używać w podwójnym znaczeniu: nazywamy tak pewną dziedzinę stosunków między ludźmi, a także naukę zajmującą się badaniami tej dziedziny”²².

T. Łoś – Nowak w swych rozważaniach odnoszących się do stosunków międzynarodowych ujmowanych jako dyscyplina naukowa uznała, że nie obejmuje ona swym zasięgiem zainteresowań wyłącznie urzędowych relacji między poszczególnymi krajami. Pod uwagę winny być brane również inne podmioty, które posiadają zdolność do prowadzenia działań w przestrzeni międzynarodowej takie jak: transnarodowe przedsiębiorstwa i korporacje finansowe, narody nie posiadające własnych państw, związki religijne, stowarzyszenia osób fizycznych czy wreszcie organizacje międzynarodowe. Natomiast przedmiotem tej dyscypliny będą wszelkie aspekty funkcjonowania współczesnego państwa tj.: zapewnienie porządku społecznego, utrzymanie bezpieczeństwa militarnego, surowcowego i ekonomicznego, stworzenie korzystnych warunków do rozwoju gospodarczego, pobudzanie współpracy naukowej oraz wymiany dorobku kulturalnego, a także zwalczania międzynarodowych

²⁰ J. Kukułka, op. cit., s. 10.

²¹ Ibidem, s. 10 – 11.

²² R. Bierzanek, *Współczesne...*, s. 5.

organizacji przestępczych czy zapobiegania w tym samym wymiarze narkomanii czy innym chorobom współczesnej cywilizacji²³.

Przeprowadzony przegląd różnorodnych podejść do określania stosunków międzynarodowych daje stabilną podstawę do podjęcia próby rzetelnego opisu kolejnego pojęcia: międzynarodowych stosunków politycznych, które można uznać za szczególnie istotne podczas prowadzenia badań nad relacjami pomiędzy państwami we współczesnym świecie. Dzieje się tak, ponieważ, ogólnie rzecz ujmując, analiza stosunków, jakie powstają między dwoma krajami reprezentowanymi przez oficjalne ośrodki rządowe, winna być ukazywana właśnie przez pryzmat działań ich administracji. Zabieg ten pozwala na wyznaczenie aren kooperacji, a także tzw. „głównego” nurtu rozwoju wszelkich kierunków ich współpracy. Jednocześnie podczas kompleksowego procesu badawczego poruszanego zagadnienia nie można pomijać pozostałych inicjatyw transgranicznych, które powstają z woli podmiotów pochodzących z tych krajów i niebędących pod bezpośrednim wpływem władz państwowych (np. współpraca stowarzyszeń pozarządowych czy innych osób prawnych).

²³ Por. T. Łoś – Nowak, op. cit., s. 34 – 35.